

**Χρυσανγή Γλένη**  
*Δρ. Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης ΦΠΨ/ΕΚΠΑ*  
*Σχολική Σύμβουλος 2<sup>ης</sup> περιφέρειας Δ.Ε. Φθιώτιδας*  
*Email: xgleni@otenet.gr*

**Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή: ένα πρόγραμμα ενδυνάμωσης της ταυτότητας μέσα από την ετερότητα. Διδακτικά εργαλεία και προσέγγιση.**

### **Περίληψη**

Το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής αποτελεί συχνά μάθημα «πρόκληση» για μαθητές και εκπαιδευτικούς στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ιδιαίτερα σε σχολικά περιβάλλοντα με πολιτισμική ετερότητα. Εντούτοις, το μάθημα αυτό μπορεί να αναδείξει θέματα από το χώρο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, της πολιτικής φιλοσοφίας, της κοινωνικής ψυχολογίας και της ιστορίας, ενδυναμώνοντας «αθόρυβα» την κριτική σκέψη, τις διαπολιτισμικές δεξιότητες επικοινωνίας και ευρύτερα, την ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων. Στην εισήγηση αυτή, παρουσιάζεται ένα τριετές πρόγραμμα διδασκαλίας της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στη δημοτική εκπαίδευση με τη βοήθεια λογοτεχνικών και επιστημονικών κειμένων καθώς και οπτικοακουστικών αφηγημάτων. Σκοπός η προσέγγιση και αποδοχή της ετερότητας. Στόχοι η κατανόηση διαμόρφωσης της κοινωνικής και προσωπικής ταυτότητας, η προσέγγιση σημαντικών σταθμών στη φιλοσοφική σκέψη, η προσέγγιση της ιδιότητας του πολίτη μέσα στις σύγχρονες συνθήκες αντίφασης και σχετικισμού. Το έργο της Έλλης Παπά, ο Μικρός Πρίγκιπας του Αντουάν ντε Σαιντ Εξυπερύ, το έργο του Σαβατέρ για παιδιά και εφήβους, το βιβλίο των μεγάλων φιλοσοφικών αντιθέσεων των Oscar Brenifier και Jacques Després, καθώς και οι ταινίες του Michel Ochelot αποτέλεσαν τα κύρια διδακτικά εργαλεία τα οποία πλαισίωσαν το σκοπό και τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής εστιάζοντας στο «παιχνίδι της ετερότητας και της ταυτότητας».

### **Πρόλογος**

Πώς μπορεί ένα μονόδρομο μάθημα να αρέσει και να κερδίζει τους μαθητές ιδιαίτερα όταν από πριν τα μεγαλύτερα αδέρφια τούς έχουν προκαταβάλει για ένα μάθημα «βαρετό»;

Πώς μπορεί ένας εκπαιδευτικός εν μέσω κοινωνικών αναταραχών για την μετανάστευση ή την ιθαγένεια και της αύξησης των ακραίων εθνικιστικών πολιτικών φωνών να διδάξει κριτικά και να προβληματίσει τους μαθητές του πάνω στα θέματα του πολίτη, των αξιών και των βασικών φιλοσοφικών ερωτημάτων ώστε να τους βοηθήσει να δουν πέρα από το προσωπικό και το τοπικό;

Πώς το παιχνίδι της ταυτότητας παίζεται πάντα με την ετερότητα;

Αυτά κι άλλα πολλά ερωτήματα τα οποία δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια διδασκαλίας μου σε ένα τμήμα μαθητών από την Τετάρτη έως την Έκτη Δημοτικού, θα προσπαθήσω να περιγράψω σε αυτήν την εισήγηση, προσθέτοντας και πιο πρόσφατα στοιχεία εφαρμογής του προγράμματος σε άλλο τμήμα και με άλλη μορφή.

### **Εισαγωγή**

#### **1. Σκοποθεσία του μαθήματος / έννοιες, διδακτικές προσεγγίσεις**

Σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ και τα αντίστοιχα αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών το νέο πλαίσιο σπουδών βασικά στοιχεία είναι: α) η πρόσβαση στη γενική παιδεία όλων των μαθητών μέσα από την παροχή ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων μάθησης για όλους, β) η σύνδεση της γνώσης και της καλλιέργειας δεξιοτήτων με τις εμπειρίες, τα βιώματα και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, γ) η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στην οικοδόμηση της γνώσης, δ) η αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών στη μάθηση αι την επικοινωνία, ε) ο σεβασμός και η ενίσχυση των διαφορετικών πολιτισμικών και γλωσσικών ταυτοτήτων στα πλαίσια μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, στ) η ευαισθητοποίηση και η διαμόρφωση αξιών, στάσεων και συμπεριφορών για ζητήματα που αφορούν την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την παγκόσμια ειρήνη και τη διασφάλιση της

ανθρώπινης αξιοπρέπειας και γενικότερα τη φυσική, ψυχική και κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου.

Η διαθεματική προσέγγιση επιτυγχάνεται μέσα από οκτώ έννοιες: αλληλεπίδραση, διάσταση, επικοινωνία, μεταβολή, σύστημα (δομή- ταξινόμηση, οργάνωση), ομοιότητα και διαφορά, μονάδα και σύνολο.

Ιδιαίτερα για την Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή της Ε- Στ Δημοτικού βασικές έννοιες που αναπτύσσονται είναι : πολίτης/ ιδιότητα του πολίτη, ατομικά κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, δημοκρατία/ δημοκρατικός πολίτης, πολυμορφία, πολιτισμικά δικαιώματα, ισότητα, λήψη αποφάσεων, άτομο και κοινωνία, θεσμοί, ρόλοι, δικαιώματα / υποχρεώσεις, οργάνωση κοινωνικής και πολιτικής ζωής, ΜΜΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνείς οργανισμοί, ανθρώπινα δικαιώματα.

Οι προσεγγίσεις που αξιοποιούνται είναι: η ερμηνεία της εικόνας, η συζήτηση, η ομαδοσυνεργατική, η μελέτη περίπτωσης, η συμπλήρωση / δημιουργία χρονολογίου / ιστοριογραμμής, ο χάρτης εννοιών, το παιχνίδι ρόλων, η προσομοίωση.

## 2. Σύγχρονες τάσεις στη διδακτική της ΚΠΑ

Οι συνεχείς αντιφάσεις στις λογικές σκέψεις των μαθητών πάνω στο θέμα της μετανάστευσης και της πολιτειότητας καθώς και της διαμόρφωσης προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας μελετώντας τις ενότητες του μαθήματος μας οδήγησε στην αναζήτηση βοήθειας στην φιλοσοφία. Έτσι, ακολουθώντας τη σκέψη του Savater, όπου όταν οι εύθραυστες απαντήσεις «κατατροπώνονται» από τη ριζοσπαστικότητα και την ποικιλία των ερωτήσεων, ο δρόμος για την εκπαίδευση είναι η φιλοσοφία με στόχο το όφελος της σκέψης<sup>1</sup>, ξεκινήσαμε την ανίχνευση βασικών φιλοσοφικών εννοιών.

Ο προβληματισμός της συγκεκριμένης μαθητικής κοινότητας μας οδήγησε στην αναζήτηση σύγχρονων παιδαγωγοδιδακτικών προτάσεων ως προς την ενίσχυση της ποιότητας της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας ως εγγύτερης προς το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής. Δύο ήταν οι κύριες προτάσεις που λειτούργησαν ως ερείσματα: **η φιλοσοφία για παιδιά και οι συναισθηματικές κριτικές πράξεις** οι οποίες προέρχονται και οι δύο από το χώρο της Κριτικής Παιδαγωγικής. Αρχές της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής βρίσκονταν σε διαρκή και κάθετη ανάπτυξη μέσω διαφοροποιημένης διδασκαλίας και άλλων δράσεων που έχουν περιγραφεί σε άλλη εργασία<sup>2</sup>.

Ως ποιότητα στην εκπαίδευση, μέσα από κοινούς τόπους πολλών προσεγγίσεων, δεχόμαστε την εκπαίδευση που εμποδίζει τη μαθητική διαρροή, παρέχει ερεθίσματα στους μαθητές και καλλιεργεί βασικές δεξιότητές τους<sup>3</sup>, είναι δημοκρατική και αναγνωρίζει σε όλους το δικαίωμα σε αυτή. Κατά τον Lipman, η φιλοσοφία είναι ένα κατάλληλο εργαλείο ενθάρρυνσης της περιέργειας των παιδιών, η οποία δραστηριοποιεί ανώτερες γνωστικές δεξιότητες όπως η κριτική, η δημιουργική και η ενσυναισθητική τους σκέψη<sup>4</sup>. Οι εκπαιδευτικοί με τους μαθητές σε κοινότητα έρευνας μπορούν μέσα από νουβέλες να μετατραπούν από παθητικοί μαθητές σε ενεργητικούς ερευνητές και να προσεγγίσουν το αληθινό σε συγκεκριμένη κατάσταση, έστω και με προσωρινή ισχύ. Αντιπαρέχοντας τις αντιρρήσεις για την προσέγγιση της φιλοσοφίας από και για τα παιδιά, μελετητές εστιάζουν: α) στα οφέλη του φιλοσοφείν στον τρόπο σκέψης των μαθητών, β) στην μη αποκλειστικότητα της ανάλυσης φιλοσοφικών εννοιών από τους ενήλικες, γ) τον

<sup>1</sup> Savater, F. ( 2004). *Η αξία του εκπαιδεύειν*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 18

<sup>2</sup> Παπαδόπουλος, Σ./ Γλένη, Χ. (2014). Συνάντηση των Τεχνικών Θεάτρου με την Κινηματογραφική Αγωγή: Ένα τριετές πρόγραμμα με σκοπό την κατανόηση της ετερότητας και τη δημιουργία ενσυναίσθησης και αλληλεγγύης σε μαθητές δημοτικού σχολείου στο Βασίλειο Μπάρος / Λήδα Στεργίου / Κωνσταντίνος Χατζηδήμου, Κ. (επιμ.). *Ζητήματα Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας και Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Διάδραση

<sup>3</sup> Omotayo et al, (2008). Management of Universal Basic Education Scheme (U.B.E) for qualitative education in Nigeria, in *Education*, 129 (2), pp. 308-314

<sup>4</sup> Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. 2<sup>nd</sup> edn. Cambridge: Cambridge University Press

εμπλουτισμό της φιλοσοφικής δραστηριότητας από τη δημιουργική σκέψη των παιδιών<sup>5</sup>. Κατά την Νικολιδάκη, η «φιλοσοφία για παιδιά» στοχεύει:

- στη δημιουργία κριτικά, δημιουργικά και ενσυναισθητικά σκεπτόμενων ατόμων που μπορούν να συνεργαστούν μεταξύ τους
- στην εμπλοκή των εκπαιδευτικών σε μια διαδικασία αυτοβελτίωσης και αυτομόρφωσης προκειμένου να συμμετάσχουν και να υποκινήσουν τις φιλοσοφικές αναζητήσεις των παιδιών
- στην εφαρμογή μεθόδων που ανεβάζουν την ποιότητα στην εκπαίδευση
- στην μη διδακτική αντικειμενοποίησης της
- στην ανεξαρτησία της από υλικοτεχνικές υποδομές
- στον αναστοχασμό ο οποίος αφορά και την ίδια, ως ποιοτική εκπαίδευση<sup>6</sup>.

Οι κριτικές συναισθηματικές πράξεις<sup>7</sup> συνδέονται με την εκπαίδευση της ηθικής και της πολιτεότητας με πυρήνα την αναζήτηση δικαιοσύνης. Τα συναισθήματα, αναπόφευκτα, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση αντιλήψεων και πρακτικών σχετικών με τη δικαιοσύνη<sup>8</sup>. Κάθε ιδεολογία, αλλά και η αποτελεσματικότητά της, συνδέεται με τα συναισθήματα που οι άνθρωποι επενδύουν σε αυτή, ενώ το δίκαιο ή άδικο σε όλους τους πολιτισμούς συνδέεται με έντονα και ισχυρά συναισθήματα<sup>9</sup>. Η εκπαίδευση για την κοινωνική δικαιοσύνη (social justice education) περιλαμβάνει τόσο προσπάθειες για τη βελτίωση της μάθησης και των δυνατοτήτων των μαθητών που κινδυνεύουν από περιθωριοποίηση αλλά και την ενδυνάμωση όλων των μαθητών με δεξιότητες ώστε οι ίδιοι να αγωνίζονται για την κοινωνική δικαιοσύνη<sup>10</sup>. Σύμφωνα με τους Ζεμπύλα και Chubbuck (2008), ο όρος *κριτική συναισθηματική πράξη* (critical emotional praxis) δηλώνει πως τα συναισθήματα μπορούν να αποτελέσουν κριτικές και μετασχηματιστικές δυνάμεις στην εκπαίδευση για την κοινωνική δικαιοσύνη. Αποτελούν εργαλείο ως μια μορφή συναισθηματικής αντίστασης και ανατροπής των άδικων πρακτικών που υπάρχουν στα σχολεία και στη κοινωνία. Ακολούθως, διακρίνεται σε τρεις σημαντικές διαστάσεις όπου η κριτική συναισθηματική πράξη:

α) «θεμελιώνεται σε μια ιστορική και πολιτική κατανόηση του ρόλου των συναισθημάτων στο συγκείμενο των σχέσεων εξουσίας». Δηλαδή, στην «ικανότητα αμφισβήτησης συναισθηματικά φορτισμένων αντιλήψεων εκθέτοντας πώς τα διάφορα προνόμια και οι

<sup>5</sup> Βλ. Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*. 2<sup>nd</sup> edn. Oxford: Blackwell. Bruner, J. (1983), *Child's talk Learning to use language*. London: W.W. Norton and Company/ Costello, P. (1995). Education, citizenship and critical thinking. *Early Child's Development and Care*, 107, p.p.105-114/ Giroux, H. (2001). Something's Missing: Cultural Studies, Neoliberalism and the Politics of Educated Hope, *Strategies*, Vol. 14, No. 2./ Haynes, J. (2008). *Children as philosophers: learning through enquiry and dialogue in the primary classroom*. 2<sup>nd</sup> edn. London: Routledge/Morris, K. (1992). *Teaching philosophy with picture-books*. London: Infonet/ Savater, F. (2010). *Μιλώντας στον γιο μου για την πολιτική και τη Δημοκρατία*. Αθήνα: Πατάκης/ Savater, F. (2009). *Μιλώντας στο Γιο Μου για την Ηθική και την Ελευθερία*. Αθήνα: Πατάκης.

<sup>6</sup> Νικολιδάκη, Σ. (2012). Η «φιλοσοφία για παιδιά» ως μορφή ποιοτικής εκπαίδευσης στο Τριλιανός, Α.- Κουτρομάνος, Γ.- Αλεξόπουλος, Ν. (επιμ.). *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και Προοπτικές / Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή, Β' Τόμος*, ΕΚΠΑ- ΠΤΔ, σ.σ. 416-419

<sup>7</sup> Η ιδέα της κριτικής συναισθηματικής πράξης προέρχεται από την ερευνητική δράση των Μιχαλίνου Ζεμπύλα και της Sharon Chubbuck (2008) και αφορά την κριτική δράση ενημερωμένη από τη συναισθηματική αντίσταση προς άδικες πολιτικές και παιδαγωγικές πρακτικές. Βλ. Chubbuck, S. & Zempylas, M. (2008). The emotional ambivalence of socially just teaching: A case study of a novice urban schoolteacher. *American Educational Research Journal*, 45(2), p.p. 274-318.

<sup>8</sup> Βλ. Cremer, D. & Boss, K. (2007). Justice and Feelings: Toward a new era in justice research in *Social Justice Research*, 20, p.p. 1-9 / Turner, J.H. (2007). Justice and emotions in *Social Justice Research*, 20, p.p.288-311.

<sup>9</sup> Βλ. Χρυσόχδου, Ξ. (2011). *Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Πεδίο

<sup>10</sup> Βλ. Cochran – Smith, M. (2004). *Walking the road: Race, diversity, and social justice in teacher education*. New York City: Teachers College Press

ανέσεις που έχουμε επηρεάζουν τους τρόπους με τους οποίους μάθαμε να βλέπουμε ή να μην βλέπουμε κάποια πράγματα».

β) «αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο τα συναισθήματα δρουν σε διαλογικό/συναλλακτικό επίπεδο, και όχι από μέσα προς τα έξω ή και αντίστροφα. Με αυτόν τον τρόπο η ευθύνη είναι συλλογική/κοινωνική και όχι ατομική, αν συνεχίζουν να διακονίζονται άδικες κοινωνικές δομές».

γ) «μεταφράζει αυτές τις ιδέες σε συναισθηματικούς δεσμούς, παιδαγωγικές πρακτικές και πολιτικές που προωθούν την εκπαίδευση για την κοινωνική δικαιοσύνη»<sup>11</sup>.

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Ahmed (2004) η εκπαίδευση για την πολιτειότητα πρέπει να βρει νέους τρόπους συμβίωσης και ενσυναίσθησης με τους άλλους, μιλώντας για το παρελθόν, και «εκθέτοντας» τις πληγές που κρύβονται από κάποιες ιστορίες<sup>12</sup>. Εκπαιδευτικοί και μαθητές, μέσα από συναισθήματα δυσφορίας και αναστάτωσης, μπορούν να δημιουργήσουν ανανεωμένους συναισθηματικούς δεσμούς με τους άλλους.

### 3. Οι ειδικές συντεταγμένες της συγκεκριμένης μαθητικής κοινότητας

Το πρόγραμμα ξεκίνησε να εφαρμόζεται σε ένα τμήμα μαθητών στην Κυψέλη κατά τις χρονιές 2009-2012. Το συγκεκριμένο τμήμα παρουσίαζε έντονη ετερότητα σε διαφορετικούς τομείς: α) πολιτισμική (στο σύνολο είκοσι μαθητών οι οκτώ ήταν από άλλη χώρα), β) οικογενειακή (τέσσερις μαθητές ζούσαν σε μονογονεϊκή οικογένεια), γ) μαθησιακή (τρεις μαθητές με μαθησιακή δυσκολία ο ένας με διάγνωση δυσλεξίας), δ) συμπεριφοράς (δύο από τους μαθητές με μαθησιακή δυσκολία παρουσίαζαν επιθετική συμπεριφορά), ε) ειδικών αναγκών (ένας μαθητής είχε κινητικά προβλήματα), στ) θρησκευτική (δύο μαθητές καθολικοί, δύο κόπτες, ένας αρνούμενος την παρακολούθηση των θρησκευτικών και οι υπόλοιποι ορθόδοξοι).

### 4. Περιγραφή του Προγράμματος

Η συγκεκριμένη μαθητική κοινότητα ξεκίνησε άτυπα Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή μέσα από την προσέγγιση του έργου της Έλλης Παπάς «Σπουδή στο θέμα της Ελευθερίας στον προσωκρατικό υλισμό» τη χρονιά του θανάτου της και με στόχο να συνδέσουμε τη γιορτή του Πολυτεχνείου με το έργο της και την έννοια της Ελευθερίας. Τόσο η προσφερόμενη ύλη στο μάθημα της Ιστορίας της τάξης, όσο και η συναισθηματική φόρτιση από των απώλειά της Έλλης Παπά, συνδυάστηκαν ώστε να προσεγγίσουμε την ελευθερία ετυμολογικά (Ευλείθια/ Ελευθώ) και αργότερα από τον Όμηρο, στον Ηράκλειτο, τον Δημόκριτο, τον Ιπποκράτη και τον Ανώνυμο. Οι μαθητές ερεύνησαν, στοχάστηκαν, προβληματίστηκαν, έγραψαν σε ομάδες<sup>13</sup> και σε συνεργασία με άλλο τμήμα τα κείμενα της γιορτής τα οποία με συναισθηματικό τρόπο παρουσιάστηκαν στη γιορτή του σχολείου.

Στην Πέμπτη τάξη, το μάθημα της ΚΠΑ πλαισιώθηκε με τον «Μικρό Πρίγκιπα» του Α. Ντε Σαιντ Εξυπερύ<sup>14</sup>, το βιογραφικό του συγγραφέα και τις συνθήκες συγγραφής του σε συνδυασμό με το «Βιβλίο των Μεγάλων Φιλοσοφικών Αντιθέσεων». Οι έννοιες σταθμοί ήταν (όπου το πρώτο μέρος είναι απόσπασμα από τον Μικρό Πρίγκιπα και το δεύτερο τίτλος από τις Φιλοσοφικές Αντιθέσεις) :

- «Οι μεγάλοι δεν καταλαβαίνουν ποτέ τίποτα από μόνοι τους και είναι κουραστικό για τα παιδιά να τους εξηγούν ξανά και ξανά» / «Είναι και Φαίνεσθαι»

<sup>11</sup> Ζεμπύλας, Μ. (2010). Πολιτική και Ηθική των Συναισθημάτων στο Σακελλαρίου, Μ/ Ζεμπύλας, Μ./Πέτρου, Α. (επιμ.). *Ηθική και Εκπαίδευση – Διλήμματα και Προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική, σ.σ. 103-104.

<sup>12</sup> Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press

<sup>13</sup> Βλ. Καμαριανός, Ι. (2010). Πολιτική και Κοινωνική Αγωγή ως Συνεχές και Βιωματικό Παράδειγμα στο Πλαίσιο της Ομάδας – Τάξης στο Μ.Μουλιδου/ Γ. Ρεκαλίδου (επιμ.). *Μικρές Ομάδες στην Εκπαίδευση*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, σ.σ. 59-71.

<sup>14</sup> Χαρακτηριστική είναι η επιλογή του έργου του Εξυπερύ από την Μαρία Τζάνη. Βλ. Τζάνη, Μ. (2012). Η ψυχή μου ζητούσε σηματορό και κήρυκα στο Τριλιανός, Α.- Κουτρομάνος, Γ.- Αλεξόπουλος, Ν. (επιμ.). *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και Προοπτικές / Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή, Α' Τόμος*, ΕΚΠΑ- ΠΤΔ, σ.σ. 546.

- Τα «μπαομπάμπ»/ «ελευθερία και αναγκαιότητα»
- «Είναι τόσο μυστήρια η χώρα των δακρύων»/ Λογική και πάθος
- «Τα λουλούδια είναι τόσο αντιφατικά... Ήμουν όμως πολύ μικρός και δεν ήξερα ν' αγαπάω»/ «αντικειμενικότητα και υποκειμενικότητα»
- «πρέπει να απαιτείς από τον καθένα αυτό που μπορεί να σου δώσει»
- «είναι πολύ δύσκολο να κρίνεις τον εαυτό σου παρά τους άλλους. Αν καταφέρεις να κρίνεις δίκαια τον εαυτό σου, είσαι στ' αλήθεια σοφός»/ «σώμα και πνεύμα»
- «ματαιόδοξος»
- «εφήμερο»/ «χρόνος και αιωνιότητα»
- «το μοναδικό λουλούδι»/ «το πεπερασμένο και άπειρο»
- «η εξημέρωση»/ «φύση και πολιτισμός»
- «ο φίλος»/ «εγώ και ο άλλος»
- «την ουσία τα μάτια δεν τη βλέπουν»/ «αίτιο και αιτιατό»
- «Τα αστέρια δεν είναι τα ίδια...»/ «ολότητα πολλαπλότητα»

Στην Έκτη τάξη, το μάθημα της ΚΠΑ πλασιώθηκε από το έργο του Φερνάντο Σαβατέρ: «Μιλώντας στο Γιο μου για την Ηθική και την Ελευθερία» και «Μιλώντας στο Γιο μου για την Πολιτική και τη Δημοκρατία» σε συνδυασμό με το παράλληλο πρόγραμμα κινηματογραφικής αγωγής που στόχευε στην κατανόηση των διαφορετικών ειδών ετερότητας με τελικό σταθμό την πολιτική ετερότητα. Από τα κείμενα έγιναν επιλογές.

Σταθμοί σκέψης αποτέλεσαν:

- Ηθική
- Προσταγές, συνήθειες, παρορμήσεις
- Υπάκουοι και επαναστατημένοι
- Ποιος διατάζει;
- Η μεγάλη ελληνική εφεύρεση
- Όλοι για έναν κι ένας για όλους
- Ο πλούτος του κόσμου

### **Επέκταση**

Μέρος του προγράμματος εφαρμόστηκε σε σχολείο της Λαμίας το 2015, ως εργαλείο και διαδικασία αντιμετώπισης δυσκολιών σε ένα τμήμα με μαθητή με ΔΕΠΥ και με μετεγγραφή από άλλο σχολείο.

### **Συμπεράσματα**

Οι μαθητές του πρώτου τμήματος, θεωρούμε ότι με μια σταδιακή διαδικασία στα τρία χρόνια, κατάφεραν να αναστοχαστούν στο βάθος που τους επιτρεπόταν για την ηλικία τους πάνω στην ετερότητα και την ταυτότητα και τη διαλεκτική αέναη σχέση τους, στην ελευθερία και στο «είναι και φαίνεσθαι». Οι έννοιες αυτές σε συνδυασμό με την ομαδοσυνεργατική στρατηγική είχαν ως αποτέλεσμα τις φιλανθρωπικές δράσεις της κοινότητας, την αποδοχή και αντιμετώπιση των διαφορετικών συμμαθητών τους, την προσέγγιση της μετανάστευσης και τον προβληματισμό πάνω στην πολιτειότητα. Η φιλοσοφία έγινε δεξαμενή αλλά και τρόπος σκέψης και η ερμηνευτική σχολή αναδείχτηκε διαισθητικά. Τόσο ο κριτικός αναστοχασμός όσο και οι πράξεις έγιναν μέρος του μαθητικού χωρόχρονου και η μετέπειτα πορεία της πλειοψηφίας των μαθητών αυτών κατέδειξαν σημαντικές «εγγραφές» ως προς τον αγώνα για κοινωνική δικαιοσύνη<sup>15</sup>.

Οι μαθητές του δεύτερου τμήματος με την καθοριστική επιρροή ενός εκπαιδευτικού ο οποίος ακολούθησε ατομική και προσωπική πορεία αναστοχασμού και κριτικής συναισθηματικής πράξης ως συνοδοιπόρος και μέντορας προς τους μαθητές του κατάφερε να αναστρέψει την αρνητική εικόνα του μαθητή ως προς την μαθητική κοινότητα, αλλά και την

<sup>15</sup> Η αντίληψη για την ομάδα και τη δύναμή της καταγράφηκε σε οπτικοακουστικό ντοκουμέντο σε μάθημα με φοιτητές από το ΠΤΔ υπό την εποπτεία και άδεια του καθηγητή Τριλιανού.

αυτοεκτίμηση του συγκεκριμένου μαθητή και την μαθητική του επίδοση, καθώς και την ενσυναισθητική ανάπτυξη του συνόλου των μαθητών<sup>16</sup>.

### **Αντί Επιλόγου...**

[...] Επί πλέον, ως εις πάσας τας ικανότητας και τας τεχνικάς δεξιότητας υπάρχουν οι τρόποι όπως προπαιδεύεται και προεθίζεται τις δια την άσκησιν των αντιστοίχων εργασιών, είναι φανερόν ότι και ανάλογοι εθισμοί πρέπει να υπάρχουν και προς άσκησιν δια τας πράξεις της αρετής. Επειδή δε απάσης της πόλεως εις είναι ο σκοπός, φανερόν ότι κατ' ανάγκην και η παιδεία πρέπει μία και η αυτή να είναι δια πάντας, και η ταύτης επιμέλεια να είναι δημοσία και όχι ιδιωτική, οία σήμερον είναι και καθ' ην έκαστος επιμελείται κατ' ιδίαν ενδιαφέροντος της μορφώσεως των τέκνων του διδάσκων εις αυτά τα της ιδίας αρεσκειάς μαθήματα. Αλλά αντικείμενα δημοσίου ενδιαφέροντος πρέπει να ευρίσκωνται και υπό τη δημοσίαν εποπτείαν εν ταυτώ όμως δεν πρέπει τις των πολιτών να έχει την ιδέαν ότι ανήκει εις εαυτόν, αλλά πάντες ότι ανήκουν εις την πόλιν, διότι έκαστος είναι της πόλεως μόριον, η δε επιμέλεια εκάστου μορίου πρέπει να αποβλέπη κατά φυσικήν ανάγκην προς την επιμέλεια του συνόλου.[...] Αριστοτέλης, Πολιτικά, Η.1 (μτφ. Παναγή Λεκατσά).

### **Παράρτημα – Αποσπάσματα από τις γραπτές απόψεις και τις αξιολογήσεις των μαθητών**

#### **Α ομάδα: (μηνύματα μαθητών ) 2010:**

- ... Όλα τα παιδιά χαίρονται όταν παίζουν και περνάνε ευχάριστα την ώρα τους. Μετά από χρόνια αναζήτησης το βρήκαμε... πραγματικά: Σαβατέρ, ταινίες, θέατρα, βιβλία...
- Η δημοκρατία ποτέ δεν έβλαψε κανέναν. Άλλοι είναι που δεν μπορούν να την χειριστούν και μας απογοητεύουν που τους γνωρίζουμε «καλούς», αλλά όταν χειριστούν τη δημοκρατία γίνονται άλλοι άνθρωποι. Είτε μας βλάψουν είτε όχι εμείς δεν λυγίζουμε. Είμαστε ασπίδα και προστατεύουμε ο ένας τον άλλο γιατί «Ένας για όλους και όλοι για έναν»..

#### **Β ομάδα: (από την αξιολόγηση του προγράμματος) 2015**

- Κάθε μεγάλος και μικρός έχει έναν καλό και κακό λύκο μέσα του. Όταν ταΐξεις τον κακό λύκο, ο λύκος γίνεται ένα μεγάλο Μπαομπάμπ και κατασπαράζει την ψυχή του...
- Πολλές φορές οι μεγάλοι δεν μπορούν να καταλάβουν τους μικρούς. Αυτό συμβαίνει γιατί οι μεγάλοι νομίζουν ότι έχουν πολύ μεγάλα προβλήματα από τους μικρούς. Αυτό είναι αλήθεια , αλλά πολλές φορές πρέπει να τους λύνουν τα προβλήματα συζητώντας με τους μικρούς..
- Αυτό το μάθημα μου άρεσε πάρα πολύ. Έχει πάρα πολύ καλά αισθήματα. Όποιος το διαβάσει θα πάθει πλάκα. Όταν ήρθε η κυρία και μας είπε για το «είναι και το φαίνεσθαι» , τότε «μπήκα στο ψητό» . Το μάθημα ο Μικρός Πρίγκιπας μου άρεσε πάρα πολύ. Από την(Ήταν η) πρώτη φορά (που) διάβασα ένα τόσο ωραίο παραμύθι που να έχει αισθήματα, σοβαρές λέξεις και φιλοσοφικές λέξεις. Έπαθα με λίγα λόγια την πλάκα μου! Και όχι μόνο όμως. Από αυτό το παραμύθι έμαθα και κάτι άλλο. Έμαθα κάποια πράγματα όπως για τη συμπεριφορά . Έμαθα πώς να συμπεριφερόμαι στην μαμά μου , μπαμπά μου, στους φίλους μου.....
- Μου άρεσαν πολλά στο μάθημα που κάναμε και μερικά από αυτά είναι: ο μικρός πρίγκιπας που είναι ένα πολύ ωραίο βιβλίο, η ταινία «Τσάρλι και το εργοστάσιο σοκολάτας», το είναι και το φαίνεσθαι, ο κακός και ο καλός λύκος και πολλά άλλα....

<sup>16</sup> Η συγκεκριμένη ομάδα κατέγραψε την αξιολόγησή της για το πρόγραμμα.

## Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Chubbuck, S. & Zempylas, M. (2008). The emotional ambivalence of socially just teaching: A case study of a novice urban schoolteacher. *American Educational Research Journal*, 45(2), p.p. 274-318.
- Cochran – Smith, M. (2004). *Walking the road: Race, diversity, and social justice in teacher education*. New York City: Teachers College Press
- Costello, P. (1995). Education, citizenship and critical thinking. *Early Child's Development and Care*, 107, p.p.105-114
- Cremer, D. & Boss, K. (2007). Justice and Feelings: Toward a new era in justice research in *Social Justice Research*, 20, p.p. 1-9 / Turner, J.H. (2007). Justice and emotions in *Social Justice Research*, 20, p.p.288-311.
- Giroux, H. (2001). Something's Missing: Cultural Studies, Neoliberalism and the Politics of Educated Hope, *Strategies*, Vol. 14, No. 2.
- Haynes, J. (2008). *Children as philosophers: learning through enquiry and dialogue in the primary classroom*. 2<sup>nd</sup> edn. London: Routledge
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. 2<sup>nd</sup> edn. Cambridge: Cambridge University Press
- Murris, K. (1992). *Teaching philosophy with picture-books*. London: Infonet
- Omotayo et al, (2008). Management of Universal Basic Education Scheme (U.B.E) for qualitative education in Nigeria, in *Education*, 129 (2), pp. 308-314
- Oscar Brenifier & Jacques Després(2010). Το βιβλίο των μεγάλων φιλοσοφικών αντιθέσεων, Αθήνα: Πατάκης
- Savater, F. (2004). *Η αξία του εκπαιδεύειν*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 18
- Savater, F. (2009). *Μιλώντας στο Γιο Μου για την Ηθική και την Ελευθερία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Savater, F. (2010). *Μιλώντας στον γιο μου για την πολιτική και τη Δημοκρατία*. Αθήνα: Πατάκης
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*. 2<sup>nd</sup> edn. Oxford: Blackwell.
- Bruner, J. (1983) *Child's talk Learning to use language*. London: W.W. Norton and Company
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*
- Εξυπερύ, Α. Σ. (1997). *Ο Μικρός Πρίγκιπας*. Αθήνα: Πατάκης
- Ζεμπύλας, Μ. (2010). Πολιτική και Ηθική των Συναισθημάτων στο Σακελλαρίου, Μ/ Ζεμπύλας, Μ./Πέτρου, Α. (επιμ.). *Ηθική και Εκπαίδευση – Διλήμματα και Προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική, σ.σ. 103-104.
- Καμαριανός, Ι. (2010). Πολιτική και Κοινωνική Αγωγή ως Συνεχές και Βιωματικό Παράδειγμα στο Πλαίσιο της Ομάδας – Τάξης στο Μ.Μουμουλίδου/ Γ. Ρεκαλίδου (επιμ.). *Μικρές Ομάδες στην Εκπαίδευση*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, σ.σ. 59-71.
- Νικολιδάκη, Σ. (2012). Η «φιλοσοφία για παιδιά» ως μορφή ποιοτικής εκπαίδευσης στο Τριλιανός, Α.- Κουτρομάνος, Γ.- Αλεξόπουλος, Ν. (επιμ.). *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και Προοπτικές / Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή, Β' Τόμος*, ΕΚΠΑ- ΠΤΔ, σ.σ. 416-419
- Παπά, Ε. (1988). *Σπουδή στο θέμα της Ελευθερίας στον προσωκρατικό υλισμό*. Αθήνα: Άγρα
- Παπαδόπουλος, Σ./ Γλένη, Χ. (2014). Συνάντηση των Τεχνικών Θεάτρου με την Κινηματογραφική Αγωγή: Ένα τριετές πρόγραμμα με σκοπό την κατανόηση της ετερότητας και τη δημιουργία ενσυναίσθησης και αλληλεγγύης σε μαθητές δημοτικού σχολείου στο Βασίλειος Μπάρος / Λήδα Στεργίου / Κωνσταντίνος Χατζηδήμου, Κ. (επιμ.). *Ζητήματα Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας και Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Διάδραση
- Τζάνη, Μ. (2012). Η ψυχή μου ζητούσε σηματορώ και κήρυκα στο Τριλιανός, Α.- Κουτρομάνος, Γ.- Αλεξόπουλος, Ν. (επιμ.). *Η Ποιότητα στην Εκπαίδευση: Τάσεις και Προοπτικές / Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή, Α' Τόμος*, ΕΚΠΑ- ΠΤΔ, σ.σ. 546.
- Χρυσόχοου, Ξ. (2011). *Πολυπολιτισμική Πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Πεδίο